

بررسی روند چگونگی شکل‌گیری و گسترش نهاد نوین پست در دوره قاجار و پهلوی اول

عبدالرضا فولادوند^۱

سهیلا ترابی فارسانی^۲

علیرضا ابطحی^۳

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۹/۱۹

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۷/۲۲

چکیده

زمان روی کار آمدن قاجارها، هیچگونه سیستم ارتباطی منظمی در کشور وجود نداشت. کشور از یک دوره نسبتاً طولانی جنگ و کشمکش نیروهای سیاسی برای دست یابی به قدرت، آسیب جدی دید بود و بسیاری از زیرساخت‌های ارتباطی شبکه حمل و نقل، خصوصاً چاپخانه‌ها نابود شده بود. در زمان نادرشاه، حتی سربازان شاغل در این مراکز به میدان‌های جنگ فراخوانده شده بودند؛ در نتیجه هیچ سازمان رسمی جهت فرستادن اطلاعات از یک بخش به بخش دیگر از کشور، حتی بین والیان و دولت مرکزی وجود نداشت. اصلاحات عمیق دامنه دار و وسیعی در خطوط ارتباطی و شبکه حمل و نقل در دوره پهلوی ایجاد و راههای شوسه ساخته شد؛ بنابراین ساختمان پست مرکزی در تهران و برخی از نواحی شهری بزرگ ساخته شد. هدف پژوهش حاضر، بررسی روند چگونگی شکل‌گیری و گسترش نهاد نوین پست در دوره قاجار و پهلوی اول بود. روش این پژوهش، تاریخی از نوع تحلیلی بود که بر پایه مطالعات و بررسی‌های کتابخانه‌ای و اسناد آرشیوی است. گردآوری داده‌ها پس از نقد و بررسی مورد تفسیر و تحقیق قرار گرفت.

کلیدواژه‌ها: چاپار، پست، دوره قاجار، دوره پهلوی

^۱ دانشجوی گروه تاریخ، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

^۲ دانشیار گروه تاریخ، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. (نویسنده مسئول) tfarsani@yahoo.com

^۳ استادیار گروه تاریخ، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

مقدمه

در دوره قاجار، سیستم ارتباطی منسجمی در کشور وجود نداشت. جنگ با روسیه در آذربایجان و قفقاز و نیاز به ارتباط سریع منظم و دائمی با مناطق جنگی در این مناطق، سبب شد تا اقداماتی جهت بهبود خطوط ارتباطی و تسهیل ارسال مراسلات به جهت سیاسی و نظامی توسط عباس میرزا به عمل آید. اقدام مهم بعدی برای توسعه سیستم چاپخانه‌ها توسط امیرکبیر و همزمان با سایر اقدامات اصلاحی وی صورت گرفت. اصلی‌ترین ویژگی که توسط امیرکبیر به این سازمان افزوده شد، این بود که این سازمان قدیمی که همواره در خدمت خبرگیری و خبررسانی برای دولتها و حکومتها عمل می‌کرد به عنوان یک سازمان عمومی درآمد که به عموم مردم نیز ارائه خدمت می‌نمود. کتابچه دستورالعملی نیز برای چاپارچی‌ها و مسافران نوشت و در واقع نخستین قانون مدون پستی را تدوین کرد. قدم بعدی در سیر تحول پست همزمان با صدارت میرزا حسین خان سپهسالار برداشته شد. در واقع تشکیلات پست نوین در ایران، حاصل تفکرات و اقدامات دوتن از دولت مردان اصلاح طلب عصر ناصری (میرزا حسین خان سپهسالار صدر اعظم ایران در فاصله سالهای ۱۲۸۸ق تا ۱۲۹۰ق و میرزا علی خان امین الدوله رئیس چاپارخانه‌های ممالک محروسه ایران) بوده است. میرزا حسین خان دور دیگری از نوسازی سازمان دولت را در برنامه‌های اصلاحی خود آغاز کرد. بعد از سفر اول ناصرالدین شاه به اروپا در سال ۱۲۹۰ق یک مدیر پست از کشور اتریش برای انتظام بخشیدن به امور چاپارخانه‌ها استخدام شد. واژه پست به تدریج از این دوره به بعد در سازمان اداری کشور وارد شد. گام بعدی در سیر تحول پست با دولت پهلوی اول شروع شد. زمانی که بنیان ایران مدرن گذاشته شد؛ راههای شوسه ساخته شد. شبکه حمل و نقل ریلی شمال و جنوب کشور را به هم متصل کرد، حتی در مقطع کوتاهی پست هوایی با همکاری شرکت هواپیمائی یونکرس آلمانف خطوط هوایی پستی داخلی و خارجی راه انداخت و با ورود اتومبیل و وسایل نقلیه، موتوری انقلابی در سرعت انتقال مراسلات و محمولات پستی بوجود آمد. ساختمان پست مرکزی در تهران و برخی از نواحی شهری بزرگ ساخته شد.^۱

تاریخچه چاپارخانه و پست

یکی از قدیمی‌ترین اسناد پستی دنیا، یک ورق پایروس مربوط به سال ۲۵۵ ق.م مسیح است که در ناحیه هیبه مصر پیدا شده و متضمن اطلاعاتی درباره طرز عمل و سازمان و تشکیلات پیکی و

نامه‌رسانی در مصر قدیم می‌باشد. ضمن این سند، یک مامور پست مصری در مورد ارسال نامه‌ها، تعداد پیک‌ها، راه‌های ساخته شده نوع مرسولات و نام گیرندگان آنها که بیشتر فرعون مصر و وزیر دارایی او هستند، اطلاعاتی داده است. با خواندن این سند روشن می‌شود که پست و پیک‌های آن دوران فقط در خدمت فراغنه و حکام مصر بوده و موسسات و افراد مردم از آن استفاده نکرده‌اند. قدیمی‌ترین سرویس پست رله (ایستگاهی) جهان (تحویل نامه یا مرسوله از شخصی به شخص دیگر و ادامه عمل تا رسیدن به مقصد نهائی) توسط کورش هخامنشی پادشاه پارس (ایران) در سال ۵۳۰ ق.م ایجاد گردید. هرودت مورخ یونان باستان از (۴۲۵ تا ۴۸۴ ق.م) در کتاب‌های تاریخی خود شرح مفصل و واضحی از این سیستم بیان می‌دارد که هیچ روشی سریعتر از طریق ارسال پیام‌ها که توسط پارسیان کشف شده بود، وجود نداشت و آن بدین صورت بود که پارسیان ایستگاه‌های مختلفی را در نظر گرفته و در آن افراد سوارکار با اسب منتظر رسیدن پیام بودند.^۲

اولین پیک وارده، پیام و بسته‌ها را تحویل دومین نفر میداد که او نیز بطریق اولی تحویل سوارکار مینمود و کار ادامه می‌یافت تا اینکه پیام‌ها به مقصد میرسیدند و در زبان پارسی باستان این روند تکرار یا ریل‌ها به عنوان انکاربون شناخته می‌شد. این روند در طول تاریخ ایران در هر دوره از سلسله‌های پادشاهی ادامه یافت و در بعضی از مواقع بهتر و در پاره‌ای از زمان دچار رکود شد و پست را نداشتند تا اینکه امیرکبیر در سالهای اول صدارت خود همواره با سایر اصلاحاتی که در همه زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، مالی و قضایی مملکت بعمل آورد، چون یک سوم اخبار ایالات و ولایات اهمیت بسیار قائل بود، برای ایجاد پست و چاپارخانه نیز دستوراتی صادر کرد و به این ترتیب ایجاد پست منظم برای عموم و وضع مقررات قانونی برای آنها سایر اصلاحاتی که برای اولین مرتبه در ایران صورت می‌گرفت. در سال ۱۲۹۰ ناصرالدین شاه همراه جمعی راهی اروپا شدند و او در کشور اطریش از پادشاه وقت آن کشور درخواست منتشر برای اداره امور پست نمود و شخصی که از کارمندان عالی رتبه کشور بود بنام گوستاو ریدر برای پایه‌ریزی پست جدید ایران انتخاب و اعزام گردید و نظام نامه‌ای برای پست ایران تهیه نموده و جهت الحاق ایران به اتحادیه جهانی پست کوشش زیادی نمود و بالاخره بعد از مکاتبات بسیار ایران در سال ۱۸۷۷ میلادی به عضویت اتحادیه پستی پذیرفته شد.^۳

چاپارخانه و پست در دوره قاجار

برای انتقال نامه هایی که باید از یک قسمت به قسمت دیگر کشور ارسال شوند، از اعزام یک چاپار یا فرستادن یک سوارکار یا یک پیک پیاده که قاصد نامیده می‌شود استفاده می‌نمودند. این چاپارها می‌توانستند در مدت ده روز فاصله بین تهران و بوشهر را که به گفته نویسنده، هفتصد مایل مسافت داشته را طی کنند و نیز ریاست چاپارخانه به عهده شخصی بود که چاپارچی باشی نامیده می‌شد. با وجود فقدان ایستگاهها و چاپارخانه‌های بین راهی، امنیت نسبی در برخی از راه‌ها برقرار بود. اداره چاپارخانه با دولت بود که بودجه این نهاد را از طریق نقدی یا جنسی تامین می‌نمود. چاپارخانه‌ها در مسیرهای ارتباطی معین به اجاره داده می‌شد. شیوه کار چاپارخانه در این دوره به این شکل بود که در چنین اوقاتی بسته نامه‌ها را به یک غلام یا نوکر قابل اعتماد می‌سپردند و با چاپاری یا همان پست گسیل می‌کنند.^۴ چاپارخانه، صرفاً یک نهاد دولتی بود و از ارائه خدمت به مردم اجتناب می‌کرد و اشخاصی که برای همان مسیر نامه دارند از این فرصت سود می‌جویند و پاداش ناچیزی به قاصد می‌پردازند و او هم مسئولیت رساندن نامه‌هایشان را به عهده می‌گیرد.^۵

راهها و خطوط ارتباطی در ایران، عصر قاجار شرایط سخت و نابسامانی داشت. اکثر سیاحان و جهانگردان اروپائی که تا نیمه قرن سیزدهم به ایران آمده‌اند نیز به فقدان شاهراه و جاده خوب در ایران اشاره نموده و از بدی و ناهمواری آن گله و شکایت کرده‌اند. حتی تا اواخر سلطنت فتحعلی شاه که اوضاع سیاسی به نسبت ثبات و نظم به خود گرفته بود نیز شبکه ارتباطی کشور چندان تغییر نکرده بود. در دوره محمدشاه نیز وضعیت کماکان به مانند سابق بود.^۶ شاید یکی از دلایل این امر فقدان یک اقتصاد و تجارت پویا به دلیل بحرانهای سیاسی دهه‌های منتهی به تشکیل دولت قاجار بود.

در دوره فترت سقوط صفویان تا روی کار آمدن دولت قاجار و تثبیت این حکومت در دوره فتحعلی شاه به راهها و خطوط ارتباطی، آسیب‌های بسیار جدی وارد شد. چاپارخانه‌ها نیز گویا در دوره نادرشاه به علت فراخوانی کارکنان آن، برای لشکرکشی به هندوستان تقریباً نابود شدند. در اوایل شکل‌گیری دولت قاجار نیز اهمیت چندان به بازسازی و ترمیم شبکه راهها داده نمی‌شد.^۷ این بی‌توجهی تا سالها بعد و تا اواخر قرن سیزدهم نیز ادامه داشت.^۸

یکی از دلایل بی‌توجهی ایرانیها به راه‌سازی، علاوه بر فقدان بودجه دولتی و نبود توجه اقتصادی، مسائل نظامی و امنیتی ناشی از موقعیت سوق الجیشی ایران و اثرات روانی آن بر نخبگان

سیاسی دولت قاجار بوده است. نابسامانیها و بحرانهای دهه‌های قبل از شکل‌گیری حکومت قاجار زیرساختهای اقتصادی و تجاری کشور را نابود و فعالیت‌های تجاری و اقتصادی را سخت دچار رکود کرده و به ایجاد جوامع اقتصادی خودگردان و خودمحور کمک کرده بود. درکنار این عوامل ساخت دولت قاجار و نحوه توزیع قدرت سیاسی و واگذاری حکومت‌های ایالات و ولایات نیز از متغیرهای تاثیرگذار در آنچه که می‌توان آن را فقر ارتباطی نامید، به شمار می‌آمد.^۹

یکی از پیامدهای مهم این انزواگزینی، مراکز مسکونی روستایی از نواحی اطراف خودگردان و خودمحور شدن اقتصادی این جوامع روستایی بود.^{۱۰} یکی از علل اصلی و مهم این پدیده دوری‌گزینی از خطوط ارتباطی روشی بود که دولت قاجاری برای اداره امور برگزیده بود، نحوه واگذاری حکومت ایالات و ولایات به شاهزادگان و سایر امرا و بزرگان از یک سو و شیوه اداره امور اداری ولایات تحت حاکمیت این سرکردگان از سوی دیگر از عوامل گسترش فساد و تباهی اقتصاد کشور بود. همه عوامل ذکر شده به نوعی از موانع ساختاری عمده‌ای بودند که باعث شده بود خطوط ارتباطی و شبکه چاپارخانه‌ها حداقل در نیمه اول قرن سیزدهم همچون سایر ارکان و زیرساختهای دولت قاجار وضعیتی نامناسب داشته باشد.^{۱۱}

اصلاحات امیرکبیر در خصوص چاپارخانه‌ها

امیرکبیر در مدت چهار سال مأموریت سیاسی استانبول که برای تعیین حدود مرزی ایران و عثمانی به سال ۱۲۵۵ق صورت گرفت، علاوه بر مأموریت اصلی خود در سیستم اداری این دولت نیز دست به تحقیق زد و همچنین به دستور وی کتابی بنام جهان‌نمای جدید در احوال جغرافیائی، تاریخی، سیاسی و اقتصادی جهان تالیف شد. مطالب این کتاب چنانکه آدمیت می‌نویسد: روی هم رفته یکدست تدوین شده و در خصوص هر مملکت اطلاعات درستی ذکر گردید. بخصوص احصائیه جمعیت، مصنوعات، منسوجات، واردات و صادرات، نظام لشکری بحری، مدرسه، کتابخانه، دارالشفاء، موزه، تماشاخانه، مجمع صنایع، باسمه‌خانه، نقاشخانه، بانک، پوست‌خانه و کاغذ‌آب‌دار.^{۱۲}

امیرکبیر در ۲۲ ذی‌قعدة ۱۲۶۴ق به صدارت رسید و اصلاحات در حوزه چاپارخانه‌ها را در ۱۲۶۷ق شروع کرد. اصلاحات امیرکبیر در نظام چاپاری هم شامل ایجاد و ساخت چاپارخانه‌ها و هم وضع قوانین و مقررات در قالب کتابچه بود اما مهمترین دستاوردی که اقدامات امیرکبیر داشت این بود که چاپارخانه را از حالت دولتی صرف خارج کرده و جنبه عمومی به آن بخشید یعنی چاپارخانه را

ملزم کرد که به مردم عادی از تجار و سپاهی و رعیت نیز خدمات ارائه دهد. امیرکبیر همزمان با ساخت چاپارخانه ها در صفر ۱۲۶۷ه.ق کتابچه ی دستورالعملی هم برای چاپارچی باشی و مترددین نوشته قوانین و مقررات ارسال مراسلات و حمل و نقل مسافر را برای آگاهی عمومی به حکام ایالات و ولایات فرستاد. این نخستین قانون مدون پستی کتابچه ی تشخیص منازل و فرسخ ممالک محروسه که چاپارخانه بسته می شود خوانده می شد.^{۱۳}

اوضاع عمومی چاپارخانه ها از امیرکبیر تا میرزا حسین خان سپهسالار

در فاصله زمانی بین عزل امیرکبیر از صدارت در سال ۱۲۶۸ق تا انتصاب میرزا حسین خان سپهسالار به مقام صدر اعظمی به سال ۱۲۸۸ق که ساختار سازمانی پست نوین شکل گرفت نزدیک به بیست سال طول کشید. در طی این دوره زمانی دو گام اساسی در جهت حرکت به سوی نظام پستی جدید برداشته شد. نخست اینکه در جمادی الثانی ۱۲۷۶ق برامور مربوط به چاپارخانه ها کتابچه دیگری مشتمل بر قوانین و دستورالعمل های جدید چاپارخانه تدوین و برای اجرا ابلاغ شد. از مهمترین عناصر این مجموعه قوانین و مقررات لزوم صدور قبض رسید. دریافت امانات پستی از سوی نایب چاپارخانه بود و دیگر اینکه به امیر نظام گروسی وزیر مختار ایران در پاریس دستور داده شد که برای تهیه و چاپ تمبر پست مناسب با طرفهای اروپائی گفتگو کند. ماحصل این اقدام رایج شدن تمبر پست در جمادی الثانی ۱۲۸۵ ق در چاپارخانه های ایران بود. هرچند اقدام جدی برای الصاق تمبر به مرسولات و محمولات از سال ۱۲۸۸ق و با انتصاب میرزا علی خان امین حضور به ریاست چاپارخانه ها معمول شد، در برخی خطوط چاپاری نیز چاپارخانه های جدید ساخته و یا بازسازی شد. موضوع دیگر استفاده از ضابط چاپار برای ارسال عرایض و شکایات مردم بود که با اصلاحات ناصر-الدین شاه در زمینه ایجاد دولت نوین و نظام قضائی عادلانه مربوط است و از آن به نام صندوق عدالت نام برده می شود این صندوق در قسمت غربی باغ گلشن که در سال ۱۲۸۱ق بازسازی شده بود، نصب می شود و به منزله زنجیر عدل نوشیروان هرکس عرضی داشت بطور آزاد آنجا رفته، عریضه خود را در آن صندوق می انداخت. به هر هفته یکبار از نظر مبارک می گذشت و جواب صادر می شد. متحد الشکل کردن لباس کارکنان دولت که شامل کارکنان چاپارخانه نیز شد و در سال ۱۲۷۴ق به موقع اجرا گذاشته شد.^{۱۴}

گسترش ساخت و رواج تمبر در چاپخانه ها

ساخت چاپخانه در برخی از خطوط چاپاری از سال ۱۲۷۴ ه.ق به بعد کم و بیش ادامه یافت. نخستین کاربرد تمبر در چاپخانه‌های ایران مربوط به سال ۱۲۸۵ ه.ق است، یعنی سه سال بعد از این که به دستور ناصر الدین شاه امیرنظام گروسی سفیر ایران در فرانسه و هیأت همراه وی مأمور شدند، برای تهیه و چاپ تمبر با الگوهای ایرانی با طرف‌های فرانسوی وارد گفتگو شوند. در سال ۱۲۸۸ ه.ق با انتصاب میرزا علی خان منشی حضور به ریاست چاپخانه‌ها، استفاده از تمبر در ارسال مکاتبات و امانات پستی الزامی گردید و صورت منظم تری بخود گرفت. اداره کل چاپخانه‌های کل ممالک محروسه به میرزا علی خان منشی حضور همایون تفویض شد.^{۱۵} میرزا علی خان اقداماتی جهت بهبود عملکرد چاپخانه انجام داد. اسمعیل خان بشیر الدوله را بجای میرزا تقی خان چاپارچی باشی به سرپرستی این سازمان برگزید. لباس و نشان مخصوص جهت چاپاران دولتی وضع کرد تا همانند سایر کارکنان دولت لباس و نشان مخصوص بخود داشته باشند. اسب‌هایی تازه بجای اسبان اسقاط شده خریداری نموده و در چاپخانه‌ها به خدمت گمارد. این اقدامات از نظر روزنامه ایران موجب تسریع در ارسال و ایصال مرسولات و نوشتجات است. ولایاتی که در سابق چاپاران در ده دوازده روز طی می‌نمودند، حال با وجود کمی آب در بعضی منزل‌های راه فارس و کرمان و گرانی علیق الدواب در مدت پنج شش روز می‌روند و مراجعت می‌نمایند و بهبود مهمترین کارکرد چاپخانه نیز روی داد و در رسانیدن روزنامجات و سایر نوشتجات دولتی که عمده خدمت آنهاست کمال دقت و اهتمام را به عمل می‌آورند و نوشتجات و امانات تجار را بدون عیب و نقصان می‌رسانند.

شکل گیری پست مدرن

نخستین ریاست میرزا علی خان امین الدوله بر چاپخانه‌ها در سال ۱۲۸۸ ق بود و بخاطر تدارک سفر ناصرالدین شاه به اروپا از این سمت خود استعفاء داد. بعد از اینکه شاه برای بار دوم مقام صدارت را ملغی کرد میرزا علی خان علاوه بر سمت وزارت رسائل به عضویت مجلس شورای وزراء نائل آمد.^{۱۶} دوره دوم ریاست وی بر چاپخانه‌ها با استخدام مستشاران پستی اتریشی پست انجام و زمینه‌های تشکیلات پست مدرن مهیا شد. در گزارش روزنامه ایران ارگان رسمی دولت ورود مستشاران پستی و ضرابخانه در محرم ۱۲۹۲ ق اعلام شده است، جالب اینکه برای اولین بار در یک اعلان رسمی از واژه پست استفاده شده است. همچنین یک نفر معلم و مدیر (پوست‌خانه) که

چاپارخانه باشد از دولت مزبور (اتریش) اجیر شده او هم با ضربی وارد شده و مأمور پوست خانه‌های ایران هم کمال انتظام را پیدا خواهد کرد و نوشتجات دولتی و مردم بقاعده فرستاده خواهد شد و بقاعده جواب خواهند گرفت.^{۱۷} بعد از انتصاب مجدد امین الدوله به ریاست چاپارخانه‌ها در سال ۱۲۹۲، گوستاو ریدر از کارمندان بلند پایه پست اتریش و معاونش موریس موناورد فرزند یکی از مقامات ارشد پست اتریش بعد از چند ماه بلا تکلیفی و بیکاری به سرعت دست به سازماندهی تشکیلاتی پست زدند. گوستاو ریدر در مدت سه سال خدمت در ایران سازمان چاپارخانه‌ها را به پست نوین عبور داد. ریدر در شروع کار تأسیس تشکیلات نوین پستی خط پستی محدوده تهران - شمیرانات را برنامه ریزی و راه اندازی کرد. ریدر شرح اقدامات خود را طی دو نامه برای مجله اتریشی لین زر زایتونگ و نوی فرای ارسال کرد. لباس فرمی نیز برای تشخیص کارکنان پست طراحی شد. مقدم و مهمتر از همه تهیه اونیفورم (لباس متحدالشکل) است نصب صندوق پست که یکی از نشانه‌های اصلی پست مدرن بود و همچنین توسط تمبر فروشی و شعبه پستی که بوسیله کسبه محل انجام می - گرفت، دائر کرد. یکی دیگر از نشانه‌های پست مدرن جمع آوری هر روزه مراسلات پستی بود.^{۱۸}

وضعیت پست در انقلاب مشروطیت

انقلاب مشروطیت، دو تاثیر عمده در اداره پست برجای گذاشت. نخست تسلط مستشاران بلژیکی بر این سازمان را به مقدار بسیار زیادی کاهش داد و سبب تغییر و تحولات عمده ای در ساختار سازمانی این اداره برای رفع انحصار بلژیکی‌ها شد. اداره گمرک و پست از یکدیگر جدا شد و برای مدتی کوتاه این اداره را تحت مدیریت وزارت مالیه قرارداد و در نهایت این سازمان زیر مجموعه وزارت داخله شد، دوم اینکه نابسامانی‌ها و اغتشاشات متعاقب انقلاب مشروطیت و از بین رفتن همان نیم بند اقتدار دولت مرکزی سرعت و غارت محمولات و مرسولات پستی در سرتاسر کشور را بسیار عمومی و شایع کرد. حضور و انحصار بسیاری از مشاغل عمده در دست بلژیکی‌ها و اعمال سیاست‌های غلط از سوی نوز به یکی از عوامل شتاب دهنده انقلاب مشروطیت تبدیل شد. وضع بد اقتصادی در سالهای منتهی به انقلاب مشروطیت و اعمال عوارض گمرکی از سوی نوز که کاملاً به زیان بازرگانان ایرانی بود و تصدی مشاغل مهمی چون وزارت گمرک، پست و خزانه داری کل که مخالفت‌های شدید گروه‌های گوناگون جامعه را در پی داشت؛ از عوامل شتاب دهنده به انقلاب مشروطیت ایران شد.^{۱۹}

نوز و کارکنان ادارات پست و گمرک بواسطه اینکه سیاست‌های روسیه را در ایران اعمال می‌کردند.^{۲۰} از مخالفان مشروطیت بودند. پس از برکناری نوز از ریاست ادارات گمرک و پست به تاریخ ۲۶ ذی‌حجه ۱۳۲۴ق این ادارات از یکدیگر جدا و تحت نظارت وزارت مالیه در آمد ژوزف مرنارد به ریاست اداره گمرک گمارده شد و کامیل مولیتور به ریاست اداره پست منصوب شد. وی تا هفتم دی ماه ۱۳۰۰ش/۱۳۴۰ق که پایان قرارداد وی بود در ریاست این سازمان به فعالیت خود ادامه داد. نابسامانی‌های و ناامنی‌های حاصل از حذف اقتدار دولت سبب شد که هرج و مرج در ایالات و بواسطه آن ناامنی در راهها و خطوط پستی در سرتاسر دوران مشروطه به یک پدیده غالب و رایج تبدیل شود. بازتاب این غارت‌ها و سرقت‌های پستی در بیشتر گزارشات ارسالی سفارت انگلستان بسیار مشهود است. اوضاع نه تنها با گذشت زمان بهتر نمی‌شد بلکه، بر شدت بی‌نظمی‌های موجود می‌افزود.^{۲۱} در برخی از خطوط مثل مسیر پستی بوشهر - شیراز و یزد - نائین بعلت ناامنی به کلی ارسال مرسولات و محمولات پستی متوقف شده بود. در جریان اغتشاشات و بی‌نظمی‌های انقلاب مشروطه خسارات زیادی به امانات پستی خارجی وارد شد. درنامه وزارت امور خارجه به اداره پست عنوان شده است که تعداد ۱۲۰۰ امانت پستی خارجی و مقداری امانات داخله در انزلی از میان رفته است و همچنین سوارهای رحیم خان در مابین جلفا و تبریز تعداد بسیار زیادی از پاکت‌ها و نامه‌های پستی را از بین برده‌اند و سفارت خانه‌های خارجی درخواست نموده‌اند مبلغ ۳۰ هزار تومان بابت غرامت اشیاء مفقوده از سوی اداره پست پرداخت شود در پاسخ اداره پست به نامه وزارت امور خارجه درباره نحوه محاسبه و پرداخت هزینه و خسارت بسته‌های و امانات پستی سرقت شده در جریان انقلاب مشروطه و میزان و تعداد این محموله‌ها آمده است. قریب یک هزار و دویست امانت پستی خارجه با مقداری امانات داخله در زمان انقلاب اخیر در انزلی از میان رفت و نیز مقدار کثیری از پاکت و سایر مرسولات پستی را سوارهای رحیم خان فی مابین جلفا و تبریز غارت نمودند و ادارات خارجه غرامات این امانات را که بالغ بر سی هزار تومان است مطالبه می‌کنند و مطابق قانون پست بین الملل اگر مراسلات آنها بلاجواب بماند و تکلیفی معلوم نشود. ادارات خارجه غرامات را بفرستندگان امانات تادیه خواهند نمود.

ساخت پستخانه مرکزی در تهران و سایر استان ها

در دوره پهلوی اول یک تغییرنگرش کلی و تحول اساسی در معماری و شهرسازی بوجود آمد و آن گذار از معماری سنتی ایران به معماری مدرن اروپای قرن نوزدهم بود. شاخص‌های این معماری هم در شهرسازی و هم در معماری بناهای دولتی و ساختمان‌های اداری بروز و ظهور داشت. یکی از این مشخصه‌ها معماری سنتی پدیده درونگرایی بود که در معماری مدرن به برون‌گرایی تغییر کرد. در شهرسازی نماهای تازه ای حاصل شد که شاخص‌ترین آن خیابان با تمام نمایشها، منظرها و فعالیت‌های آن بود همچنین در این دوره در اکثر مراکز استانها ساختمانهای نوینی هم از نظر عملکرد و هم از نظر فرم ساخته شدند که بیشتر این بناها شامل ساختمانهای شهرداری، شهربانی، فرمانداری، دارائی پست و نیز چندین بیمارستان، دبیرستان و یا دبستان بزرگ هستند. ۲۳ در سال ۱۳۰۶، نقشه جامعی برای میدان مشق تهران تهیه گردید که به نام باغ ملی - به دلیل وجود سردرباغ ملی - خوانده شد و شامل بلدیة محل نمایش سینما و ورزش بود؛ لیکن پس از چندی با توجه به نیازهای موجود و نزدیکی این محل به میدان توپخانه ارگ سلطنتی و کاخ مرمرکه در ابتدای سلطنت رضاشاه ساخته شده بود. مجموعه ای از ساختمانهای اداری و نظامی که شامل ساختمانهای پست، کاخ، شهربانی، ثبت احوال، وزارت خارجه، باشگاه افسران، موزه ایران باستان، کتابخانه ملی، وزارت دفاع (جنگ) و هنرستان عالی دختران بود.

نخستین ساختمان چاپخانه متعلق به امیرکبیر بود که در زمان صدارت به احداث آن اقدام نمود و به سرای امیر معروف و مشهور بود. بعد از ایجاد پست نوین در زمان ریدر همین مکان، مرکز اصلی پست بود. در زمان خدمت مستشاران بلژیکی، ساختمان مرکزی پست به ابتدای خیابان لاله زار جنب بانک بازرگانی انتقال یافت. این ساختمان عبارت بود از یک تالار با دو انبار که در طرفین قرار داشت و گیشه‌های پستی که در تالار مرکزی قرار داشت و به امین الدوله متعلق بود. همزمان با موجی که برای اخراج کامیل مولیتور از ریاست اداره پست و عدم تجدید قرارداد وی در روزنامه جارچی ملت و توسط هیأتی که خود را هیئت اصلاح طلبان اداره پست می‌نامیدند و خصوصا توسط اتحادیه پست سلسله مقالاتی نیز در این روزنامه به چاپ می‌رسید که برنامه‌هایی پیشنهادی برای بهبود کارائی و ارائه خدمت این سازمان ارائه می‌داد. در یکی از این مقالات که به قلم نویسنده ای ناشناس تحت عنوان اصلاحات اساسی - اداره پست به چاپ رسیده نویسنده در ضمن برشمردن برخی از راهکارهای

خود برای ارتقای کارائی این اداره خطاب به مقامات مسئول به بعضی از مشکلات و مسائل اساسی سازمان پست نیز پرداخته و یکی از عیوب این مرکز را نداشتن یک اداره و ساختمان مرکزی دانسته و می‌نویسد: از جمله اسراف کاریهای این اداره، دادن قریب سیصد چهارصد تومان وجه ادارات مختلفه است که تاکنون اداره پست همواره با اجاره نشینی بسر برده و از این رو مبلغ مهمی تحمیل آن اداره می‌شود در صورتی که ممکن بوده در عرض این مدت یک محل مخصوصی برای خود تهیه و ترتیب دهد و هر روزی از یک محل به محل دیگر آرشیو و اسناد و اثاثیه پستخانه را حمل و نقل نمایند و برای آنکه در آتیه پستخانه یک عمارت کافی و محل خوب مناسبی از خود در مرکز شهر داشته باشد. ما محض تذکر اولیای امور پیشنهاد می‌کنیم مهمترین نقطه برای عمارت پستخانه که تمام دوایر و شعبات مختلفه آن در یک مرکز قرار بگیرد محوطه وسط میدان توپخانه است که اولاً به مناسبت وسعت و مرکزیت آن یک ساختمان کافی و عالی است که تمام پستخانه در آن بتواند بگنجد درحالیه یک محوطه خالی بی فایده بیرون شهرافتاده و محل رجاله بازی و انواع فسخ و فجور واقع شده و هرگاه آنجا را به ساختمان پستخانه تخصیص داده شود منظر توپخانه آباد و اداره مزبور از اجاره نشین و دادن هر ماه مبلغ متناهی واریسته می‌شود. در صورتی که غالب ادارات عمارت مخصوصی را برای خود تخصیص داده و حتی اخیراً مدرسه سیاسی عمارت اتابکی خریداری نموده ولی اداره پست اجاره نشین و محوطه مرکز توپخانه عاطل و باطل افتاده امیدواریم هیئت محترم دولت در این باب بذل توجه فرموده این پیشنهاد را به حسن تلقی بپذیرد.^{۳۳}

شاید این نیاز و بیان آن از سوی کارکنان و کارمندان این سازمان باعث شد که بحث ایجاد و احداث یک ساختمان مرکزی و بزرگ برای اداره پست در دستور کار هیئت دولت قرار بگیرد. به همین منظور دولت در اطلاعیه ای از اشخاص متخصص برای ترسیم نقشه پست و تلگراف فراخوان داده بود که شش قطعه نقشه تهیه و تقدیم شده بود. برای انتخاب یکی از نقشه‌ها کمیسیونی مرکب از کفیل بلدیه مستر پولند رئیس اداره راه آهن محتشم السلطنه میرزا حسن خان شقاقی معمار بانک شاهنشاهی شیخ حسن خان عضو بلدیه و چند نفر دیگر با حضور آقای وزیر پست و تلگراف تشکیل و نقشه‌های تهیه شده تحت مطالعه قرار گرفت که پس از انتخاب یکی از آنها شروع به احداث محل پستخانه و گمرک جدید (که در باغ ملی خواهد بود) بنمایند.^{۳۴} کمیسیون مذکور نقشه را که از طرف مسیو مارکوف مهندس طراحی شده بود چون در نقشه قسمت‌های لازمه کاملاً در نظر گرفته نشده بود با حضور کمیسیونی مرکب از وزیر پست و تلگراف و رئیس پست و رئیس تلگراف تشکیل و نقشه

ساختمان را تحت مطالعه قرار داده و پس از تبادل افکار محلی برای نصب دستگاه اخذ و ارسال و بعضی دواير پستی به نقشه مذکور اضافه نموده و به مهندسين مأموریت ساختمان داده شده است که هر چه زودتر شروع به کار نمایند. ساخت بنا در حدود پنج سال به طول انجامید. گویا طولانی شدن احداث بنا یکی از دلایلی بوده که رضاشاه از مخبر السلطنه هدایت می‌خواهد که استعفاء دهد مخبر السلطنه می‌نویسد که به چند دلیل شاه این دستور را داد من می‌دانستم که بر سر بطئی پیشرفت ساختمان عمارت پستخانه از صور دلتنگند از تقی زاده بدو جهت دلتنگ بودند.^{۲۵} از این رو محمد علی فروغی در ۲۶ شهریور ۱۳۱۲ بجای مخبر السلطنه هدایت که شش سال رئیس الوزراء بود، کابینه خود را به شاه و مجلس معرفی کرد. در این کابینه محمدعلی میرزا دولتشاهی وزیر پست و تلگراف بود.^{۲۶} بالاخره در ششم مرداد ماه ۱۳۱۳ ش ساختمان پست و تلگراف با صرف مبلغ ۵۳۶۴۴۶۳ ریال هزینه تکمیل و بوسیله محمدعلی فروغی افتتاح شد. به مناسب افتتاح ساختمان بزرگ و جدید پست کارت پستالی به رسم یاد بود چاپ و توزیع شد. این ساختمان که یکی از زیباترین ساختمان‌های دولتی است از سه طبقه تشکیل شده است. یک قسمت آن به پستخانه تعلق گرفته و قسمت دیگر به اداره گمرک امانات پست اختصاص یافته است.^{۲۷} ساخت دفترهای پستی علاوه بر تهران در سایر شهرها نیز در جزء برنامه‌های عمرانی قرار گرفته و شروع شد. اداره پست و تلگراف گیلان که یکی از ساختمانها و معماریهای تاثیرگذار این دوره است. در فروردین افتتاح شد^{۲۸}. از چند سال به این طرف که در تمام شئون کشور ترقیاتی حاصل شده وزارت پست و تلگراف در نظر گرفت. برای ادارت پست و تلگراف شهرستانها عمارات آبرومندی که مطابق با مقتضیات عصر حاضر باشد ساختمان نماید و به این منظور همه ساله مبلغی در بودجه منظور و عماراتی جهت ادارات شهرستانها تهیه گردیده است و در سال جاری هم ساختمان بعضی از عمارات تکمیل و برای بعضی از شهرستانها عمارت یا زمینی خریداری شده است.^{۲۹} اسناد دیگری که در این زمینه در دسترس است گزارشی مربوطه به فعالیت‌های عمرانی در اداره پست که کارهای ساختمانی در آنها شروع شده است. در این گزارش فهرستی از مراکزی که عملیات ساختمانی برای احداث و تکمیل دفترها پست و تلگراف در آنجا ارائه گردیده است. در بروجرد عملیات ساخت دفتر پست در سال ۱۳۱۵ شروع و جمع هزینه آن بالغ بر ۲۰۰۰۰۰ ریال گردید. در اردبیل در عملیات ساختمانی در ۱۳۱۷ شروع و میزان هزینه آن بالغ بر ۱۵۷۰۰۰ ریال برآورد گردید. در امانیه (اهواز) دیوار کشی زمین ساختمان پست شروع شد. در آمل مازندران تکمیل بنای پست و تلگراف شروع شده بود. در ینگه امام (هشت جرد) ساختمان پست و تلگراف در دست اقدام بوده و

سفت کاری آن به اتمام رسیده بود. در داش برون و در بندر شاهپور نیز ساختمان پست و تلگراف مراحل آغازین کار خود را شروع کرده بود (صورت کارهای ساختمانی وزارت پست و تلگراف و تلفن که مقرر است در سال ۱۳۱۸ در شهرستانها انجام شود).

در شهرهای شهریانو، باخرز از شهرستان تربت حیدریه، روانسر در کرمانشاه، جوقین در تهران، نورآباد در شیراز، دمیینه در اصفهان جوانرود دودان و انجیرک در سنندج، شادمهر در تربت حیدریه، بخش خدا آفرین در تبریز منجیل در رشت، اهرم در بوشهر بخش فلاورجان در اصفهان بخش تفت در یزد بوکان، در رضائیه پاریز، در کرمان بید در سبزوار دفترها یا صندوق‌های پستی تا پایان سال ۱۳۱۸ تأسیس شد.

اوضاع پست در سال ۱۳۱۶

درخصوص ساختار سازمان وزارت پست و تلگراف و تلفن همان ترتیبات سال ۱۳۰۹ جاری و ساری بود. اداره مرکزی در تهران و دفترهای پستی در ایالات و ولایات که خود به پنج دسته درجه بندی می‌شدند کارمندان به چند گروه تقسیم می‌شدند. کارمندان رسمی که از پایه ۱ تا ۹ رتبه بندی می‌شدند کارمندان جزء که به سه دسته رسم، کنتراتی و روزمرد تقسیم می‌شدند. جمع کل کارمندان در تهران ۴۷۷ نفر بودند و در مرکز استانها و شهرستانها ۲۹۰۶ نفر بودند و جمع کل کارمندان این وزارت خانه ۳۴۰۱ نفر بودند. تا آخر سال ۱۳۱۶ در ۴۷۵ نقطه تأسیسات پستی برقرار بود. در این نقاط ۳۲۰ دفتر پست، ۴۱ شعبه پستی و ۴۸۸ صندوق پستی بود. طول کل طرق پستی ۲۵۶۴۱ کیلومتر بود که شامل راه آهن ۷۸۲ کیلومتر، کشتی و کرجی ۲۴۷ کیلومتر، اتومبیل ۱۳۱۷۶ کیلومتر، پیک سوار ۸۵۵۶ کیلومتر، پیک پیاده ۲۴۸۰ کیلومتر می‌شد. تعداد مرسولات داخله ۱۵۵۸۸۸۱۳ فقره تعداد امانات داخله ۲۲۸۹۵۷ فقره تعداد مراسلات خارجه فرستاده شده ۱۴۷۴۴۶۰ فقره تعداد امانات رسیده ۴۵۷۷۳۸۴ فقره تعداد امانات فرستاده ۶۳۴۹ فقره و تعداد امانات رسیده ۳۰۶۵۷ فقره میباشد و بودجه درآمد وزارت پست و تلگراف و تلفن ۵۳۳۸۸۵۱۲ ریال و بودجه هزینه وزارت پست و تلگراف و تلفن ۳۶۶۱۶۱۱۰ ریال می‌باشد. دفترها مبادله تمام دفترها پستی ایران با دفترها پستی خارجه مبادله کیسه کاغذ مستقیم ندارند. مرسولات پستی که مقصد آنها کشورهای خارجه است در دفترهای که در ذیل می‌آید جمع آوری شده و از این دفترها مستقیماً با خارجه فرستاده می‌شوند. همچنین مرسولات پستی خارجه به مقصد ایران به همین دفترها واصل و به نقاط مربوطه خود فرستاده می‌شوند. این دفترها را

که واسطه وصول و ایصال مرسولات پستی با خارجه هستند بالغ بر ۲۱ دفتر بوده‌اند. دفترها مبادله در شهرهای تهران، تبریز، خرمشهر، اهواز، آبادان، مشهد، باجگیران، رشت بندرپهلوی، کرمانشاه، خسروی، آستارا، همدان، بوشهر، زاهدان، بندرچابهار، بندرجاسک، بندر لنگه، بندرعباس، جلفای تبریز و ماکو.

روابط پستی بین المللی ایران با کشورهای دیگر بعد از پیوستن به اتحادیه پست جهانی شروع شد و تا سال ۱۳۱۶ براساس قراردادهای و مقاله‌ها نام‌هایی که در کنگره‌های جهانی پست و بین کشورهای ایران و سایر دولت‌ها بصورت دوجانبه منعقد شد گستردگی و وسعت بسیاری پیدا کرد. دولت پهلوی اول که تشکیلات اداری کشور را بطور کلی و اساسی نوسازی کرد. در حوزه ارتباطات اقدامات وسیعی را انجام داد. مهمترین اقدام، احداث راه آهن بود. جاده سازی و احداث جاده شوسه و استفاده از وسایط نقلیه موتوری به رونق حمل و نقل و گسترش ارتباطات کمک بسیاری کرد. پست هوایی (هرچند کوتاه مدت) براه افتاد. نظامنامه ای مدون برای وزارتخانه پست و تلگراف و تلفن تدوین شد که شاکله و ساختار حقوقی این سازمان را مدون کرد. مدرسه ای برای تربیت و آموزش کادر اداری متخصص افتتاح شد و دفاتر و شعبات پستی بسیاری در نقاط مختلف کشور تأسیس شد.

نتیجه گیری

برای اداره نظام‌های سیاسی با قلمرو جغرافیایی وسیع، داشتن یک سیستم ارتباطی قوی بسیار ضروری است. دولت قاجار هم بنا به ضرورت و با توجه به شرایط و مقتضیات زمانی، اقداماتی در این زمینه انجام داد. فرایند بازسازی سیستم چاپاری در دوره قاجار با کندی بسیار زیادی آغاز شد. علت آن وجود برخی موانع و مشکلات به جای مانده از یک دوره شدید جنگ و آشفتگی سیاسی متعاقب سقوط صفویان تا تشکیل دولت قاجار بود که عبارتند از کاهش شدید جمعیت، ویرانی شهرها، از بین رفتن تجارت و بازرگانی، تخریب زمین‌های کشاورزی، عوامل ناشی از ناتوانی اقتصادی و مالی دولت قاجار، نوع تقسیم بندی سیستم اداری و تشکیلاتی این دولت و نحوه واگذاری ایالات و ولایات به شاهزادگان بود. علاوه بر اینها بی نظمی و آشفتگی در اخذ مالیات از شهرها و روستاها و لجام گسیختگی نظامیان در عبور از نواحی مسکونی که باعث دور شدن روستاها از جاده‌ها و رفتن به دل کوهها و نواحی صعبت العبور می‌شد و همچنین وجود ایلات و عشایر ناآرام در برخی از نقاط کشور که عبور و مرور و امنیت را مختل می‌کردند در این زمینه دخیل بودند. با وجود این دلایل از سوی دیگر عوامل متعدد دیگری باعث شد تا دولت قاجار به تدریج اقداماتی برای بازسازی مجدد سیستم چاپاری

را شروع کند. آغاز جنگ‌های ایران و روسیه شروع این روند بود. ارتباط گسترده دیپلماتیک با کشورهای اروپایی و آمد و شد مداوم و مستمر مأموران اداری و لشکری بین تبریز و تهران و گفتگوها و مذاکراتی که بین مأمورین سیاسی و سفرای کشورهای اروپایی و سران دولت قاجار درباره نحوه اداره امور سیاسی و اداری در اروپا در می‌گرفت؛ به اضافه سفر ایرانیان به فرنگ و آشنائی با ساختارهای اداری و نهادها و موسسات عمومی این کشورها و چاپ این گزارشها در قالب سفرنامه و دست‌آخر رونق تجارت در ربع آخر قرن سیزدهم به تسریع این روند کمک بسیاری نمود.

نخستین اقدامات جدی در این زمینه و البته در مقیاس کوچک توسط عباس میرزا شروع شد. وی شبکه راههای آذربایجان را بازسازی، چاپارخانه‌ها را تعمیر و بودجه سالیانه‌ای را برای این مراکز چاپاری تعیین کرد؛ اما در سایر بخش‌های کشور اوضاع هیچ تغییری نکرد. گام مهم بعدی در دوران صدارت امیرکبیر برداشته شد. او چاپارخانه را از یک سیستم تماما دولتی که صرفا اختصاص به امور دولتی داشت به یک سیستم عمومی تبدیل کرد که به رعایای ممالک محروسه نیز خدماتی ارائه می‌نمود. از این رو باید امیرکبیر را پایه‌گذار پست عمومی شمرد، هرچند در حوزه پست خارجی هیچ اقدام خاصی صورت نگرفت.

در فاصله بین صدارت امیرکبیر تا دوران صدارت میرزا حسین خان سپهسالار در سال ۱۲۸۸ق تقریباً اقدام خاصی صورت نگرفت. با صدارت میرزا حسین خان سپهسالار و با سفر اول ناصرالدین شاه به اروپا گوستاو ریدر اتریشی، برای راه‌اندازی پست مدرن در ایران استخدام شد. پست به تدریج جای چاپارخانه را گرفت و این اصطلاح در مکاتبات اداری بجای چاپارخانه به کار گرفته شد. گوستاو ریدر از کارمندان بلند پایه پست اتریش را پایه‌گذار و معمار پست مدرن در ایران می‌نامند. اقدامات وی برای راه‌اندازی پست جدید در ایران از نظر زمانی کوتاه مدت اما از لحاظ تغییرات صورت گرفته عمیق و همه‌جانبه بود. وی در ابتدا فعالیت‌های درون شهری را شروع کرد. تعلیم افراد متخصص و کاربلد و آموزش آنها نخستین اقدام بود. برای این افراد لباس متحدالشکلی فراهم کرد و خط پستی تهران - تجریش را راه‌اندازی کرد تا همه روزه مراسلات پستی را جمع‌آوری و توزیع کنند. نصب صندوق پستی در تهران نیز برای نخستین بار توسط وی انجام شد. ریدر همچنین در دوران کوتاه اقامت در ایران نظامنامه‌ای پستی مطابق با ضوابط اتحادیه پستی تدوین و به عنوان راهنمای عمل دفترها پستی منتشر کرد. مسیرها و خطوط پستی هفتگانه‌ای در سرتاسر کشور راه‌اندازی کرد و رواج تمبر را

که از چندی پیش در کشور رایج شده اما مورد سوء استفاده قرار گرفته و مدتی نیز از اعتبار افتاده بود؛ با انتشار مجدد تمبر از نو برقرار ساخت. مذاکره و گفتگو برای پیوستن ایران به اتحادیه جهانی پست، آخرین اقدام ریدر بود. در دوره مظفردالدین شاه اداره پست در اختیار مستشاران بلژیکی قرار گرفت تا شروع جنگ جهانی اول در ایران طول خطوط پستی کشور مجموعاً نزدیک ۲۷۵۸ فرسخ (۱۷۹۲۷ کیلومتر) بود.

در دوره جنگ جهانی اول، روسیه در شمال و انگلستان در جنوب به دقت خطوط ارتباطی و مراکز پستی را کنترل می‌کردند. در فاصله بین کودتای ۱۲۹۹ تا استقرار دولت پهلوی دو اقدام مهم در حوزه پست انجام شد. نخست اخراج کلیه مستشاران پستی بلژیکی بخصوص کامیل مولیتور که به مدت شانزده سال در راس این وزارت خانه قرار داشت از این وزارتخانه و دیگری تلاش‌های دیپلماتیکی که در کنگره پستی مادرید انجام شد و منجر به تعطیلی دفترها پستی انگلیس در جنوب کشور و جایگزینی تدریجی آن با دفترها پستی داخل کشور گردید. با تأسیس دولت پهلوی برنامه نوسازی کشور با شدت و گستردگی همه جانبه ای آغاز شد. وزارت راه تأسیس گردید. همچنین وزارت پست، تلگراف و تلفن نیز یکی از وزارتخانه‌های مهم و از نظر ردیف بودجه جزء چهارمین وزارت خانه‌های کشور محسوب می‌شد. در دوره پهلوی اول تغییرات وسیعی در وزارت پست بوجود آمد. هر چند در این دوره نظامنامه وزارت پست و تلگراف و تلفن تصویب و شاکله بندی حقوقی و ساختار تشکیلاتی این وزارتخانه بوسیله این نظامنامه مدون گردید. ادارات پست از جهت اهمیت درجه بندی شد. کادر اداری نیز دارای نظام رتبه بندی گردید. وظایف روسا و مدیران اداری مشخص شد و همچنین مدرسه پست و تلگراف نیز جهت آموزش کادر اداری و فنی متخصص شروع به فعالیت کرد. همچنین ساختمان پست مرکزی در تهران و برخی از شهرهای کشور نیز ساخته شد. در ادامه این روند پست هوایی برای نخستین بار خطوط هوایی پستی داخلی و خارجی براف افتاد و بدین ترتیب سیستم چاباری دوره قاجار در قالب یک وزارتخانه عریض و طویل با یک نظامنامه مدون و کادر اداری متخصص به بدنه ساختار تشکیلاتی دولت ملحق گردید. در این مقاله پژوهشی کوشش شده است تا سیر این تحول با نگاهی نو توصیف و تبیین شود.

پی نوشت ها

- ۱ آبراهامیان، پرواند (۱۳۹۰). تاریخ ایران نوین، ترجمه شهریار خواجهیان، تهران: انتشارات دات.
- ۲ افشار، ایرج (۱۳۹۰). کاغذ در زندگی و فرهنگ ایرانی، تهران: انتشارات میراث مکتوب.
- ۳ قدیانی، عباس (۱۳۸۴). تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در دوره قاجاریه، ج ۲، تهران: انتشارات فرهنگ مکتوب.
- ۴ فریزر، جیمز بیلی (۲۰۰۶). سفرنامه معروف به سفر زمستانی. ترجمه منوچهر امیری، ۱۳۸۹: تهران، ص. ۶۳.
- ۵ دوبد، کلمنت اوگاستس (بارون دوبد) (۲۰۰۵). سفرنامه لرستان و خوزستان، ترجمه محمد حسین آریا، انتشارات عملی فرهنگی چاپ دوم تهران، ص. ۲۷.
- ۶ تورنتن، لین (۲۰۰۵). تصاویری از ایران (سفر کلنل ف کلمباری به دربار شاه ایران)، ترجمه مینا نوائی با مقدمه علی بلوکباشی، تهران: انتشارات دفتر پژوهشهای فرهنگی تهران، ص. ۵۱.
- ۷ فلور، ویلم (۱۹۹۹). حکومت نادرشاه، ترجمه ابوالقاسم پاینده، ۱۳۹۴، تهران: انتشارات توس.
- ۸ دیولافو، مادام (۲۰۰۰). سفرنامه، ترجمه فره وش (مترجم همایون سابق، ۱۳۷۸)، تهران: انتشارات دنیای کتاب.
- ۹ عبدلی فرد، فریدون (۱۳۷۵). تاریخ پست در ایران از صدارت امیرکبیر تا وزارت امین الدوله، تهران: انتشارات هیرمند.
- ۱۰ فریزر، جیمز بیلی (۲۰۰۶). سفرنامه معروف به سفر زمستانی. ترجمه منوچهر امیری، ۱۳۸۹: تهران.
- ۱۱ فلاندن، اوژن (۲۰۰۰). سفرنامه، ترجمه حسین نور صادقی، ۱۳۵۶، چاپ سوم، تهران: انتشارات اشراقی
- ۱۲ آدمیت، فریدون (۱۳۷۸). امیر کبیر و ایران، تهران: انتشارات خوارزمی
- ۱۳ عبدلی فرد، فریدون (۱۳۸۳). چاپارخانه ها و راههای چاپاری در ایران، جلد اول، تهران: انتشارات هیرمند
- ۱۴ اعتماد السلطنه، محمد حسن خان (۱۳۶۸). الماثر و الاثار چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصر الدین شاه، ج ۱.
- ۱۵ روزنامه ایران شماره ۲۵ (۲۸ ربیع الثانی ۱۲۸۸ق)
- ۱۶ بامداد، مهدی (۱۳۷۸). شرح حال رجال ایران در قرن ۱۳، جلد دوم، چاپ پنجم، تهران: انتشارات زوار.
- ۱۷ امین الدوله، میرزا علی خان (۱۳۷۰). سفرنامه حج، به کوشش علی امینی و اسلام کاظمیه تهران: انتشارات توس.
- ۱۸ پژمان، حسین (بی تا). تاریخ پست و تلگراف و تلفن در ایران، تهران: کتابفروشی علمی.
- ۱۹ کسروی، احمد (۱۳۷۸). تاریخ مشروطه ایران، چاپ نوزدهم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۲۰ فیروزمند، کاظم (۱۳۶۵). روس و انگلیس در ایران، تهران.
- ۲۱ کتاب آبی (۱۳۶۳). گزارش های محرمانه وزارت خارجه انگلیس درباره انقلاب مشروطه ایران.

- ۲۲ کیانی، مصطفی (۱۳۸۳). **معماری دوره اول پهلوی**، تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- ۲۳ روزنامه **جارچی ملت** سال ۱۱ شماره ۱۹ (۷عقرب ۱۲۹۹)
- ۲۴ روزنامه **اطلاعات** سال ۳ شماره ۵۱۷ (۲۹خرداد ۱۳۰۷).
- ۲۵ مخبر السلطنه، هدایت حاج مهدی قلی (۱۳۷۵). **خاطرات و خطرات**، تهران: زوار.
- ۲۶ متین دفتری، احمد (۱۳۷۰). **خاطرات یک نخست وزیر**، به کوشش باقرعاقلی، تهران: علمی.
- ۲۷ کیا، ایرج (۱۳۷۶). **مروری بر تاریخ پست ایران**، تهران: انتشارات نگین.
- ۲۸ روزنامه **اطلاعات** سال ۶ شماره ۳ (۱۰فروردین ۱۳۱۱).
- ۲۹ یزدانی، مرضیه (۱۳۷۸). **اسناد پست و تلگراف و تلفن در دوره رضا شاه**، تهران: انتشارات اسناد ملی ایران پژوهشکده اسناد.